

ernyős ügy nyomán vonták meg tőle... — írja Dombrády. 1944. április 4-én egy bécsi kórházból Feketehalmy—Czeydner Himmlernek küldött levelet — „... hallom, hogy Szombathelyi, mint a vezérkar főnöke, még mindig hivatalában van. Vadássza le őt és embereit (Bajnóczyt, Nádayt, Aggtelekyt, Rüdigert) ... Azonnal tartóztassa le Szombathelyit, mert enélkül ismét válság lesz Magyarországon...” — írta. (Bundesarchiv Koblenz. NS19/847.)

A szerző igen árnyaltan szól Vörös Jánosról, lépéseiről. Egy kiegészítést azonban talán itt is lehet tenni: a vezérkar új főnöke Sztójayval került közös nevezőre abban, hogy mindketten megígérték: a kormányzó jóváhagyása nélkül is hajlandók a német igényeknek megfelelni.

Annak feloldásához is újra Koblenz-be kellett utazni, miért akarta Veesenmeyer Vasváryt látni — Kádár Gyula után — a 2. osztály élén. Az ok: Vasváry rendszeresen informálta 1943-ban a budapesti német követéségi rendőrratta-

séi feladatokat is ellátó „diplomátáját”, Kienastot. (Bundesarchiv Koblenz. NS19/3782., NS19/2114.)

Az persze már stílusgyakorlat, hogy a szerzőt kiegészítsük: a kormánynak nem lehettek illúziói Vörös Jánossal szemben. Nem is voltak.

Végül két megjegyzés.

A szerző úgy véli, mivel a kormányzó a csapatok parancsnokaival „... érdemi kapcsolatokat kiépíteni nem volt képes, így a katonai előkészületek is kudarcra voltak ítélve.” Azt gondolom, hogy itt az okok egyikéről van szó csupán.

Könyvének egy másik helyén pedig azt állítja, hogy a fegyverszünet a vezérkar nélkül elképzelhetetlen volt. És a két hadsereg? Az 1. és a 2. magyar hadsereg — „kormányzóközzvetlen” megoldással?

Dombrády Lóránd kitűnő munkát írt, a Horthy-könyvészet eddigi legjobb teljesítményét adta.

Vargyai Gyula

BETHLEN ISTVÁN EMLÉKIRATA, 1944

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Romsics Ignác,
bevezette Bolza Ilona és Romsics Ignác

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988. 174 o.)

Úgy vélem, nem túlzás azt állítania recenzenseknek, hogy a történeti források között különös helyet foglalnak el egy-egy történeti korszak szereplőinek naplói, visszaemlékezései. Ezek a személyes élmények alapján íródott, sajátos hangvételű írások nem egy esetben fontos kiegészítői egy-egy időszakról, történeti korról szerzett ismereteinknek.

Vannak országok, ahol a memoárok, korabeli naplók — főleg a közelmúlt történetét tekintve — szinte elárasztották, elárasztják a könyvpiacot. Magyarországon az elmúlt negyven esztendő alatt csak elvétve jelent meg egy-egy „csemegének” számító napló, visszaemlékezés a közelmúlt történelmében fontos szerepet játszott políti-

kus, közéleti személyiség, vagy katona tollából. Az 1970-es években azután többször jelent meg egy-egy gyorsan bestsellerré váló könyv. A kiadók, érzékelve a lehetőségek bővülését, az olvasók érdeklődését, egyre-másra igyekeztek megjelentetni korábban „kiadatatlannak” vélt írásokat.

A memoáriróadalom kiadásába szinte valamennyi kiadó bekapcsolódott, jó és gyenge munkák váltogatták egymást, nem egy esetben az elsekélyedés veszélyével fenyegetve. Az 1988-as esztendő azonban azt bizonyította, hogy vannak még a magyar „napló- és memoáriróadalomnak” rejtett tartalékai, „csak” fel kell tárni azokat. A feltárás érdekében jelentős lépést tett a Zrínyi Katonai Kiadó, amely 1988-ban út-

jára indította Sisak és cylinder című sorozatát. Ennek a sorozatnak a célja, hogy a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak történelmének vezető politikusai és katonái tollából íródott naplókat, visszaemlékezéseket közreadja.

A sorozat tervezett kötetei közül — Bethlen István emlékirata 1944, Náray Antal visszaemlékezése 1945, Vattay Antal naplója 1944, Vörös János naplója 1944—1945, Jungerth-Arnóthy Mihály naplója, Bethlen Béla visszaemlékezése, Bánffy Dániel visszaemlékezése stb. — elsőként az egyik legértékesebb, Bethlen István emlékirata látott napvilágot.

Ez az emlékirat angol nyelven már megjelent 1985-ben Münchenben a Studia Hungarica sorozat köteteként, de a magyar olvasók csak most ismerkedhettek meg ezzel az írással a közreadó Romsics Ignác és Bolza Ilona, valamint a Zrínyi Katonai Kiadó jóvoltából.

Bethlen István emlékiratának nemcsak a tartalma, de születésének körülményei és későbbi sorsa is igen érdekes, hiszen az 1944 nyarán íródott néhány tíz oldalas írás negyvennégy esztendő eltelte után „tért haza.” Címe: A magyar politika a második világháborúban. Politikai tanulmány vagy vádirat. Érdekes cím, a tanulmány valóban vádirattal ér fel, azokkal szemben, akik az 1930-as évek végétől a magyar politikát irányították. Bethlen István viszonylag könnyű helyzetben volt, hiszen a „kívülálló” tárgyilagosságával, de ugyanakkor a kulisszatitkokat is ismerő „bennfentes” magabiztonságával vethette papírra gondolatait. Írása az ellenforradalmi rendszer egyik legfelkészültebb, legnagyobb formátumú politikusának bírálata arról a rendszerről, illetve annak a második világháború időszakában folytatott politikájáról, amelynek létrehozásában, elfogadtatásában döntő szerepet játszott.

Bethlen István a miniszterelnöki posztjától történt megválása (1931) után is a politikai élet aktív résztvevője maradt. Mint Horthy Miklós kormányzó bizalmasa, a Felsőház tagja, a legfontosabb kérdésekről is első kézből értesült. Személyes felfogása, meggyőződése a második világháború előestéjén egyre markánsabbnak volt tekinthető: lazítani a német kapcsolatokon, valamilyen módon kifaradni a háborúból. De hogyan?

Erre a kérdésre nem ad választ Bethlen István írása, de a szerző úgy vélte, hogy az ország addig távol tarthatta volna magát a háborútól amíg „... az orosz gőzhenger a Kárpátokban meg nem jelent.” Addig az időpontig — Bethlen István véleménye szerint — Magyarországnak „... két célt kellett volna állandóan szem előtt tartania, az egyik, hogy igyekezzünk semmiképp sem beleavatkozni a két nagyhatalom küzdelmébe, amely beavatkozásból semmi hasznot sem húzhatunk, és reánk nézve csak veszélyek származhattak, a másik, hogy semmit se tegyünk, amivel Németország részéről több-kevesebb joggal a megszállást provokálhattuk volna.”

Bethlen István írásával végül is nem receptet kívánt adni — így utólag — a döntéshozatalra hivatott tényezőknek, hanem nézeteit foglalta össze és mutatott rá azokra a kül- és belpolitikai hibákra, tévedésekre, amelyek Magyarországot a végzetes, 1941. évi eseményekhez vezették. Bethlen úgy vélte, a kritika nélküli németország, azon az alapon, hogy az ország mindent csak a németektől várhat és Németországnak érdeke egy nagy Magyarország feltámasztása, téves.

Áttekintve a magyar bel- és külpolitikai viszonyokat — köztük a magyar-német kapcsolatokat is — az 1930-as évektől, úgy foglalt állást, hogy Németország gyakorlatilag semmi előnyben nem részesítette Magyarországot szomszédai rovására. A területi revízió támogatása sem magyarbarátságból, hanem sokkal inkább politikai számításból következett be.

Ugyanakkor — legalábbis megítélés szerint — Bethlen a magyar politika útjának megválasztását alapvetően Trianonban véli felfedezni — helyesen! (Ezt a tényt legfeljebb az elmúlt negyven esztendő felületes publicisztikája és történetírása tagadta.) A Párizs könyvéki — békeszerződéseknek nevezett — diktátumok már eleve magukban hordozták egy majdani nagy világégés csíráit, a kérdés legfeljebb csak az lehetett, hogy „mikor szökken szárba a mag.” Huszonöt év kellett hozzá!

Természetesen lehet vitatkozni azon, hogy Bethlen István „tanulmánya” helytálló, avagy nem, de azon nem, hogy egy átgondolt, a hatalomnak segítséget nyújtható írásról van szó, egy

olyan munkáról, amely a jövőben megteendő lépéseket is sejtetni engedte, de alapvetően a múlt tévedéseinek bemutatását vállalta. Kevés hasonló elemzés készült a korszak vezető politikusai részéről az adott időszakban.

Bethlen István kritikusan összegezte ötvenoldalas tanulmányának gondolatait. Amint írta „Hosszú sorát jegyeztem fel az éveken keresztül elkövetett politikai hibáknak, valamint az ellenállás hiányának és gyöngeségének, amelyek mind fokozódó ütemben egyik a másikat és hatásukat halmozva idézték elő azt a szörnyű eredményt, amelynek láttára minden kissé gondolkodó és magyarul érző embert úgyszólván sírógörcs kell, hogy elfogjon. Hová lettek a régi magyar hazafias erények? Hová nemzeti önértetünk, a függetlenségünk iránti törhetetlen ragaszkodásunk, amelyért évszázadokon keresztül annyi vér folyt és annyi magyar könny hullott? Hová lett politikai iskolázottságunk, amelyre mindig oly büszkék voltunk?”

A válasz — amint írja Bethlen István — részben megtalálható a tanulmányban, de hogy ideig jutottunk, az nemcsak a mi hibánk. „Nemcsak mi voltunk és vagyunk a hibásak; a mi mu-

lasztásaink, a mi tévedéseink, a mi bűneink egyedül jutottak volna önmagunkban ideig.” Úgy érzem, Bethlen István ezen gondolatai is megszívlelendőek, amikor a két világháború közötti és a második világháború alatti történelmünket vizsgáljuk.

Bethlen István emlékiratának természetesen gyakorlati kihatása nem lett, hiszen a szerző azt az utókornak megőrző gróf Bolza Ilona grófnőnek 1944 augusztusában azzal a megjegyzéssel adta át, hogy senkinek se adja át, még a családjának sem, de ha úgy látja, hogy elérkezett az ideje, tegye közzé. Ez az idő külföldön negyvenegy, Magyarországon negyvennégy év után jött el. Hogy kár volt ennyi ideig várni? Lehet; de a „jobb későn mint soha” elv mégiscsak lehetővé tette, hogy sokan kézbe vehessék ezt az elemzést, amely ma sem veszített aktualitásából. Hogy a körülményeket, az eseményeket és a szerző gondolatait jobban megérthessük, ahhoz a Romsics Ignác és Bolza Ilona Bethlen Istvánról rajzolt pályaképe és a kézirat keletkezésének és sorának alakulásáról írott sorai nyújtanak élményszámba menő tájékoztatást.

Szakály Sándor

KOVÁTS LAJOS

SÓLYMOK HÉJÁK, NEBULÓK

(MAHÍR Kiadó, Budapest, 1990. 126 o.)

1990 augusztusában jelen meg Kováts Lajos Sólymok, Héják, Nebulók című könyve, amely a magyar ipar a második világháború előtti időkben a haditermelésre történt átállításának egy eddig kevésbé ismert részét mutatja be.

A magyar repülőgépgyártás történetének ismert kutatója, több cikk és tanulmány szerzője, az Üzemtörténeti Füzetek sorozatban megjelent „A Dunai Repülőgépgyár Rt. története” c. munkája után új könyvében egy másik jelentős repülőgépgyártó üzem, a MÁVAG Repülőgépgyár 1936—1944 közötti tevékenységét dolgozta fel. Vállalkozása

annál is inkább elismerést érdemel, mivel a második világháború idején működő, repülőgépgyártással foglalkozó magyar üzemek közt teljesítményét tekintve a negyedik helyen álló MÁVAG Repülőgépgyár irattára a háború alatt eltűnt. A gyár történetének kutatásakor a szerző kénytelen volt minden olyan intézmény, üzem, pénztárat levéltári anyagát átvizsgálni, amelyek valamilyen formában kapcsolatot álltak a MÁVAG repülőgépgyárával. Így mindenekelőtt a legfőbb megrendelő, a Honvédelmi Minisztérium megmaradt adatait és a két legnagyobb magyar